

Beata Maria Nowak*

Rodzina w kryzysie złożonym – kontekst resocjalizacyjny

Wprowadzenie

Współczesna rzeczywistość naznaczona jest obecnością wielu zjawisk wyzwalających poczucie zagrożenia i lęku społecznego niemal we wszystkich sferach ludzkiej egzystencji. Rozprzestrzeniający się kryzys gospodarczy i ekonomiczny, tempo rozwoju cywilizacyjnego oraz przeobrażenia w sferze społecznego i kulturowego funkcjonowania człowieka to zmiany kryzysogenne, burzące często w sposób traumatyczny dotychczasowe układy społeczne, wywołujące spadek kondycji i dobrostanu człowieka oraz zaburzenia w wielu wymiarach życia społecznego, w tym rodzinnego.

Pojęcie kryzysu (łac. *crisis*, z gr. *krísis*, od *krínō* – rozstrzygnięcie, przesilenie) pojawia się w różnorodnych obszarach nauk społecznych, w funkcji wyjaśniania i opisywania relacji człowieka ze światem zewnętrznym. Kryzys jest bowiem immanentną cechą życia człowieka wyznaczającą jego linię rozwoju, określaną zwykle jako punkt zwrotny, przełom, załamanie, poważne naruszenie stanu równowagi, zachwianie czy gwałtowne przesilenie.

W sytuacji kryzysu człowiek przeżywa stres, który w zależności od kontekstu sytuacyjnego, wagi stawianych sobie celów oraz możliwości, zdolności i cech psychofizycznych zarówno własnych, jak i partnerów interakcji, może być obezwładniający, budujący (mobilizujący), bądź też destruktywny. Pojawienie się poczucia zagrożenia i towarzyszącego mu lęku sprawia, że człowiek odczuwa silny dyskomfort, którego wyzbycie się wymaga zmiany zastanej sytuacji¹. Kierunek dokonywanych zmian oraz dobór strategii radzenia sobie decyduje o tym, czy zmiany te będą pozytywne (efektywne pokonywanie kryzysów rozwojowych jednostkowych i rodzinnych), czy negatywne, uwsteczniające lub nawet destruktywne, będące skutkiem kumulacji problemów i bezradności w ich rozwiązywaniu.

* Dr Beata Maria Nowak, Pedagogium Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Warszawie

¹ A. Brzezińska. *Dzieci z układu ryzyka*. W: A. Brzezińska, S., Jabłoński M. Marchow (red.). *Ukryte piętno. Zagrożenia rozwoju w okresie dzieciństwa*. Poznań, Wyd. Fundacji Humaniora 2003.

Od czasu pojawienia się podstawowej teorii kryzysu E. Lindemanna² prowadzono liczne badania nad istotą kryzysu oraz ludzkimi reakcjami w sytuacji jego doświadczania. Współcześnie, na podstawie klasycznej teorii G. Caplana, opisującej i wyjaśniającej uniwersalne zachowania człowieka w obliczu kryzysu, powstała wieloaspektowa, poszerzona teoria kryzysu, w której obecne są odniesienia do teorii psychoanalitycznej, adaptacyjnej, poznawczej, interpersonalnej oraz teorii systemów.

Z punktu widzenia teorii *psychoanalitycznej* trudności człowieka w radzeniu sobie w sytuacjach kryzysogennych lokowane są w obszarze jego wewnętrznych przeżyć i traktowane jako implikacja doświadczeń wyniesionych z wczesnego dzieciństwa. Efekty radzenia sobie w życiu dorosłym z kryzysami indywidualnymi i rodzinnymi odnoszone są do przebiegu procesów wychowania i wczesnej socjalizacji oraz swego dla każdej rodziny klimatu społeczno-wychowawczego. W świetle tej teorii dziecko wzrastające w zaburzonym środowisku rodzinnym (dysfunkcyjnym, patologicznym), na skutek licznych traumatycznych przeżyć, w życiu dorosłym wykazuje zwiększoną podatność na destrukcyjne działanie stresu. Każda sytuacja podobna do wcześniejszej, traumatycznie odczuwanej, będzie przez nie postrzegana jako kryzysowa, będzie je obezwładniać lub skłaniać do podejmowania strategii upośledzonych, sztywnych i nieadekwatnych do źródła kryzysu.

Zgola inne wyjaśnienia istoty doświadczania i reagowania na kryzys obecne są w *koncepcjach poznawczych*. Oparte są one na procesach oceny poznawczej, determinującej reakcje emocjonalne pojawiające się w wyniku transakcji jednostki z otoczeniem. W świetle tego podejścia ocena sytuacji kryzysowej w kategorii straty, zagrożenia lub wyzwania dokonywana jest na bazie posiadanej wiedzy, umiejętności, przekonań, systemu wartości oraz wcześniejszych doświadczeń w radzeniu sobie z kryzysami. W przypadku interpretacji kryzysu jako wyzwania doświadczająca go jednostka (rodzina) mobilizuje siły, uruchamia istniejące zasoby i przyjmuje zadaniowe strategie działania ukierunkowane na rozwiązanie problemu lub osiągnięcie określonych korzyści. Postrzeganie kryzysu w kategorii straty lub zagrożenia implikuje natomiast oszacowanie transakcji jako konfrontacji z nieprzyjawnym otoczeniem, wymagającej zastosowania strategii zaradczych przekraczających zarówno zasoby wewnętrzne jednostki (rodziny), jak i dostępne jej zasoby zewnętrzne. Co istotne, poznawcze interpretacje mają zasadniczy wpływ zarówno na sposoby radzenia sobie z kryzysem, jak też na poziom odporności na pojawiające się sytuacje trudne.

W *interpersonalnej teorii* Carla Rogersa³ kryzys postrzegany jest natomiast jako efekt niezrealizowanych potrzeb jednostki i traktowany jako bariera w procesie jej

² Pojęcie kryzysu pojawiło się w literaturze naukowej stosunkowo niedawno (w połowie XX wieku). Wprowadził je po raz pierwszy E. Lindemann w opisie reakcji człowieka na utratę osoby bliskiej. W toku licznych obserwacji odnotował on wspólny wzorec jej przeżywania i ocenił jako normalną (niepatologiczną) reakcję na doświadczenie nietypowe i skrajnie urazowe.

³ C.R. Rogers, *Carl Rogers on Personal Power. Inner Strength and Its Revolutionary Impact*. New York, Delacorte Press 1977.

samoaktualizacji. W przywracaniu poczucia sprawstwa akcentowana jest rola samooceny i autokreacji tożsamości, które to procesy mogą zaistnieć jedynie w sytuacji wytworzenia się w środowisku życia człowieka klimatu bezpieczeństwa, wzajemnej akceptacji, autentycznych zachowań, otwartości i empatii. W przeciwnym razie pojawia się poczucie wstydu, niższości, rozszczepienie tożsamości i przyjmowanie ról społecznie nieakceptowanych. Skuteczna modyfikacja tych reakcji może być dokonywana w toku interakcji podejmowanych w obiektywnie istniejącej sieci wsparcia społecznego, jej brak zaś (przy subiektywnym poczuciu osamotnienia) powoduje obniżenie odporności psychicznej i fizycznej⁴.

Zjawisko przystosowania się do kryzysu poprzez przejawianie przez członków rodziny względnie stałych i nieskutecznych, a często destruktywnych zachowań obronnych oraz zachowawczego myślenia o sobie i innych zaczerpnięte zostało z *teorii adaptacyjnej*. Tego rodzaju reakcje mogą być jednak modyfikowane przez dostępność wsparcia społecznego oraz zastąpienie zachowaniami adaptacyjnymi, nieadaptacyjnych sposobów radzenia sobie z kryzysem, na co wskazuje zarówno teoria adaptacyjna, jak i zaadaptowana do poszerzonej teorii kryzysu teoria systemów.

Podejście systemowe, będące sposobem ujmowania całości systemu i uwzględniające zarówno powiązania przyczynowo-skutkowe, często niejawne i nieliniowe, jak też dalekosiężne skutki podjętych decyzji⁵, umożliwia analizowanie kryzysu rodziny (jednostki) nie tylko na poziomie wewnętrznym, ale także w sieci jej relacji z systemami ją otaczającymi. W świetle teorii systemów rodzina dąży do utrzymania określonej stałości struktury w celu zachowania własnej tożsamości, ale działając, oscyluje stale pomiędzy constans i zmianą, co wymaga posiadania przez nią zdolności do elastycznego dostosowywania się do granicznych warunków zmienności⁶. Każde wejście systemu rodzinnego w stan kryzysu powoduje utratę jego homeostazy, ale równocześnie aktywuje proces jego modyfikacji. W przypadku pomyślnego rozwiązania sytuacji kryzysowej, struktura rodziny przekształca się w nową, bogatszą o minione doświadczenia, a funkcjonowanie jej systemu powraca do równowagi. Jeżeli jednak kryzys nie zostanie pokonany, pojawiają się poważne zaburzenia życia rodzinnego – zarówno deformacje strukturalne oraz dysfunkcje systemu rodzinnego, jak i zaburzenia emocjonalne i behawioralne członków rodziny. Co istotne, system rodzinny dotknięty wieloprogowym kryzysem przewlekłym samorzutnie dąży do destrukcji.

Jak wynika z powyższego, syntetycznego przeglądu teorii konstytuujących poszerzoną teorię kryzysu, jej eklektyczność umożliwia rozpatrywanie istoty tego

⁴ Por.: H. Sęk (red.). *Společna psychologia kliniczna*. Warszawa, PWN 2004.

⁵ C. Cempel. *Teoria i inżynieria systemów – zasady i zastosowania myślenia systemowego*. Radom, Wyd. Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB 2006.

⁶ Sz.W. Ślaga. *Życie – ewolucja*. W: M. Heller, M. Lubański, Sz.W. Ślaga (red.). *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki*. Warszawa, ATK 1992; Sz.W. Ślaga. *U podstaw biosystemogenezy*. W: M. Lubański, Sz.W. Ślaga (red.). *W poszukiwaniu prawdy. Pamięci profesora Kazimierza Klósaka*. Warszawa, ATK 1987.

wieloczynnikowo uwarunkowanego zjawiska w różnorodnej perspektywie oraz daje możliwość zastosowania wielozakresowych strategii pomocowo-wspierających.

Rodzina w kryzysie złożonym

Kryzysy rozwojowe są zjawiskiem naturalnym, doświadczanym przez każdą rozwijającą się jednostkę i rodzinę. Nienaturalne są natomiast wszystkie inne rodzaje kryzysów, z którymi radzenie sobie wymaga posiadania specyficznych cech osobowych, zdolności i umiejętności oraz określonej wiedzy umożliwiającej przetrwanie.

Okoliczności, które wiążą się z pojawianiem się kryzysów w rodzinie, dotyczą zazwyczaj utrudnień w sferze podejmowania decyzji i realizacji zadań wynikających z obecności barier lub niedoborów w zakresie funkcjonowania wewnątrzrodzinnego systemu potrzeb i życzeń, z konfliktów wewnątrzrodziny powstających na podłożu niezgodności lub sprzeczności wartości, celów i interesów poszczególnych członków rodziny oraz z konsekwencji sytuacji konfliktowych⁷. Życie rodzinne dezorganizują również przeciążenia funkcjonalne w zakresie pełnionych w rodzinie ról społecznych, uniemożliwiające jej członkom realizację założonych funkcji, celów, aspiracji i planów życiowych. Równowagę systemu rodzinnego zaburzać mogą także zewnętrznie generowane sytuacje zagrożenia życia, zdrowia, bezpieczeństwa, utraty własności, pozycji społecznej czy uprawnień. Są to *kryzysy incydentalne* (sytuacyjne) wywołane śmiercią osoby bliskiej, aktem przemocy, utratą pracy⁸ oraz *kryzysy społeczne/środowiskowe*, których pojawienie się wyzwała negatywne konsekwencje dla funkcjonowania całego systemu społecznego. Ich źródłem są wydarzenia nagłe, których skutki w sposób negatywny wpływają na kondycję środowiska życia człowieka (katastrofy naturalne czy zapaści gospodarcze)⁹. Występowanie kryzysów rodzinnych związane jest także z pojawieniem się *kryzysu endogennego* w życiu jednostek ze stwierdzoną psychopatologią, borykających się z wieloma problemami oraz pozbawionych jakichkolwiek systemów wsparcia. Doświadczają go zazwyczaj osoby ubogie, bezdomne, ofiary lub sprawcy przestępstw, osoby niepodporządkowujące się rygorom leczenia, nadużywające narkotyków i alkoholu oraz cierpiące na różnego rodzaju przewlekłe choroby psychiczne.

Omówione odmiany kryzysów nie występują zazwyczaj w czystej postaci, a nierozwiązane, generują inne sytuacje trudne oraz powodują nawarstwianie się problemów o różnym podłożu i charakterze. Powstały w ten sposób kryzys określić można mianem *kryzysu złożonego* lub *wieloproblemowego*. Ta odmiana kryzysu wymaga podjęcia zewnętrznych, kompleksowych działań wspierająco-pomocowych na rzecz osób i rodzin nim dotkniętych i wobec niego bezradnych, systemów rodzinnych

⁷ M. Górecki. *Człowiek w kryzysie*. „Pedagogika Społeczna”, nr 1, 2001.

⁸ M. Lis-Turlejska. *Psychologiczne konsekwencje traumatycznego stresu – współczesne kierunki badań*. „Nowiny Psychologiczne”, nr 2, 2000.

⁹ R.K. James, B.E. Gilliland. *Strategie interwencji kryzysowej*. Warszawa, PARPA 2009.

głęboko dysfunkcyjnych, zagubionych w sieci relacji i układów społecznych, izolowanych społecznie i środowiskowo, marginalizowanych oraz wykluczonych¹⁰.

Szczególnie dotkliwe dla rodziny jako całości oraz poszczególnych jej członków są kryzysy o etiologii ekonomicznej, rozwijające się na podłożu bezrobocia. Dezorientacja społeczna wynikająca z długookresowego braku pracy jest efektem postępującej izolacji środowiskowej rodzin, spowodowanej znacznym spadkiem aktywności (recesją) lub brakiem zdolności rodziny do podejmowania skutecznych interakcji społecznych. Na tym tle pogarszają się relacje wewnątrzrodzinne, a więzi wspólnotowe słabną. Długotrwały stan braku zatrudnienia skutkuje zwykle dezintegracją systemu rodzinnego. Pojawia się niedostatek ekonomiczny, problemy zdrowotne członków rodziny, konfliktowość, uzależnienia, przemoc domowa, przestępczość oraz symptomy nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Wraz z upływem czasu pogłębia się negatywne postrzeganie osób i rodzin tkwiących w kryzysie złożonym, a w wielu środowiskach lokalnych rodziny te są stygmatyzowane i traktowane jako mniej wartościowe, słabe, upośledzone strukturalnie i funkcjonalnie.

Bezrobocie długookresowe skutkuje biedą i ubóstwem, które jawią się jako zjawiska (stany) wielowymiarowe, destruktywnie oddziałujące na poziom egzystencji jednostek i grup. Są to poważne sytuacje problemowe nasycone głębokim kryzysem psychologicznym i prowadzące do marginalizacji i wykluczenia społecznego. Bieda jest natomiast pojęciem ekonomicznym i socjologicznym opisującym brak środków materialnych do zabezpieczenia podstawowych potrzeb człowieka (pożywienia, schronienia, ubrania itd.). Ludzie dotknięci biedą, zarówno w sytuacji tzw. ubóstwa pokoleniowego, jak i nagłej utraty prestiżu społecznego, przeżywają serię kryzysów. Odczuwają brak poczucia bezpieczeństwa, bezradność oraz zagubienie w sieci wymagań społecznych i systemowych. W rodzinach ubogich, wskutek zaistnienia dysfunkcji rodzicielskich (m.in. zaniedbywanie obowiązków, koncentracja na zdobywaniu podstawowych środków do życia), pojawiają się trudności we wspomaganiu dzieci w rozwoju, skutkujące niedożywieniem, problemami zdrowotnymi, zaburzeniami w sferze socjalizacyjnej i emocjonalnej¹¹. Bieda stygmatyzuje, utrudnia dostęp do instytucji życia społecznego i dóbr społecznie cenionych oraz stanowi barierę szans życiowych.

Z kolei ubóstwo definiowane jest wieloaspektowo i rozumiane najczęściej jako:

- niepełne lub gorsze uczestnictwo jednostek i grup w życiu społecznym, brak pełnej samodzielności w zaspokajaniu własnych potrzeb lub ich zaspokajanie na poziomie niezbędnego minimum (*aspekt finansowy*¹²);

¹⁰ Ibidem; M. Lis-Turlejska. *Psychologiczne konsekwencje...*, op.cit.

¹¹ O. Soszyńska. *Walka z ubóstwem, wykluczeniem społecznym w ramach otwartej metody koordynacji*. „Polityka Społeczna”, nr 10, 2004; P. Dobrowolski. *Ubodzy i bezdomni*. Katowice, Wyd. UŚ 1998; S. Kawula. *Pedagogika społeczna w społeczeństwie ryzyka*. Olsztyn, Epistheme 2004.

¹² B. Nolan, C.T. Whelan. *Resources, Deprivation, and Poverty*. Oxford, Clarendon Press 1996; S. Kawula. *Oblicza marginalizacji...*, op.cit.

- pozbawienie dostępu do dóbr i usług nieodzownych do przetrwania (*aspekt ekonomiczny*¹³);

- stan niezaspokojenia niektórych, podstawowych potrzeb człowieka (w tym psychicznych, duchowych, zdrowotnych i intelektualnych), koniecznych do jego prawidłowego rozwoju jednostkowego i społecznego (*aspekt rozwojowy*¹⁴).

Ubóstwo może być zatem zarówno *efektem*, jak i *źródłem* upośledzenia społecznego rodzin i ich członków. Aktywowane stanem długookresowego bezrobocia, w początkowej fazie przyjmuje formę ubóstwa materialnego, które z czasem prowadzi do ubóstwa społecznego (stygmatyzacja i odrzucenie społeczne), a w fazie końcowej przekształca się w ubóstwo indywidualne (utrata sensu i celu życia)¹⁵.

Funkcjonalność każdego systemu rodzinnego postrzegana jest przez pryzmat jego reakcji na zmienność warunków środowiskowo-społecznych, różnorodności sytuacji wynikających z naturalnego cyklu rozwojowego rodziny oraz pojawiania się sytuacji nagłych i nieprzewidywalnych. Czynniki te wywołują zaburzenia w obrębie systemu i stają się źródłem realnego zagrożenia życia rodzinnego. Niezauważone, pominięte lub nieleczone, mogą doprowadzić do zahamowania rozwoju rodziny, do wzbudzenia jej patologicznego funkcjonowania lub wręcz rozpadu. Długotrwała utrata homeostazy systemowej, której rodzina jako wspólnota nie potrafi lub nie jest w stanie ustabilizować, odbiera jej członkom poczucie bezpieczeństwa oraz zrównoważenie emocjonalne. Rodzi się wówczas niepewność, lęk, bezradność. Przerwana zostaje ciągłość w zaspokajaniu potrzeb członków rodziny (w tym potrzeb ponadpodmiotowych), czego implikacją są poważne utrudnienia w realizacji ich celów oraz pragnień życiowych.

Brak skuteczności w radzeniu sobie z kryzysami wynika zazwyczaj z wadliwego przebiegu procesów socjalizacji i wychowania, zaburzeń w komunikacji wewnątrzrodzinnej, rozchwianych emocji, patologicznych postaw i zachowań członków rodziny. Kryzys dotyka najczęściej te rodziny, których członkowie posiadają niewystarczające umiejętności radzenia sobie z sytuacją problemową, gdy wykazują brak lub niedostatek wiedzy, niski poziom kompetencji społecznych, niezdolność do podejmowania ryzyka, bezradność. Wysiłkom rodzin próbujących samodzielnie przeciwdziałać kryzysom nie sprzyjają ponadto postępujące zmiany w obrębie społeczności lokalnych – zanik więzi sąsiedzkich, migracje zarobkowe, tendencja do tworzenia rodzin nuklearnych oraz modelu rodziny egalitarnej. Zjawiska te powodują ugruntowanie się dysfunkcji systemów rodzinnych dotkniętych kryzysem, bowiem poczucie osamotnienia środowiskowego i społecznego, zanik mocy sprawczych, a w końcu marazm, prowadzą do pojawiania się w rodzinie kolejnych, nierozwiązanych sytuacji trudnych i rozwoju kryzysu złożonego.

¹³ H. Skorowski. *Wokół współczesnych form ubóstwa*. W: W. Łazewski, H. Skorowski, A. Czarnocki (red.). *Ubóstwo*. Warszawa, Fundacja Pro Caritate 1998.

¹⁴ T. Kamiński. *Ubóstwo – definicje, przyczyny i pomiar zjawiska*. „Roczniki Naukowe Caritas”, rok II, 1998.

¹⁵ K. Kmiecik-Baran. *Bezrobocie czynnikiem marginalizacji i ubóstwa*. Gdańsk, Wyd. UG 2009.

Zaburzone relacje rodzin tkwiących w kryzysie złożonym z otoczeniem społecznym mają wyraźne podłoże socjalizacyjne. Głębokie deficyty rodzicielskie w bezpośredni sposób przekładają się na zjawiska „dziedziczenia” patologii, rozrost obszaru nieprzystosowania społecznego i przestępczości oraz wzrost liczby załamanych trajektorii rozwoju coraz większej rzeszy zmarginalizowanych i wykluczonych jednostek i grup społecznych¹⁶. Rodziny te nie wyposażają wychowujących się w nich dzieci w kompetencje niezbędne do samodzielnego, dorosłego funkcjonowania, nie ukazują wzorcowych strategii pomocnych w radzeniu sobie ze stresem, nie uczą elastyczności w działaniu i myśleniu oraz kreatywnego rozwiązywania problemów.

Pomimo obiektywnie istniejących dotkliwości doświadczania oraz negatywnych konotacji pojęcia kryzysu, sytuacja kryzysowa może stanowić punkt zwrotny w życiu dotkniętej nią rodziny, skutkujący pozytywną zmianą jej sytuacji życiowej (jednostkowej i społecznej). Jest to możliwe w przypadku dostarczenia rodzinie silnego wsparcia społecznego oraz podjęcia przez nią współpracy w zakresie stymulowanych zewnętrznie działań zaradczych.

Kreowanie działań społecznych o charakterze resocjalizująco-readaptacyjnym na rzecz rodzin w kryzysie złożonym

Resocjalizacja rozumiana jest jako proces ponownej, skorygowanej socjalizacji osób wadliwie przystosowanych¹⁷. Postrzegana jest także jako proces monitorowanej zewnętrznie modyfikacji zastałych dewiacyjnych tożsamości, odbywający się poprzez dostarczanie jednostce (grupie) nowych informacji oraz kształtowanie kompetencji w toku metodycznego rozwoju strukturalnych czynników procesów poznawczych¹⁸. W świetle powyższego wydaje się zatem, iż rodziny w długotrwałym kryzysie złożonym można i należy rozpatrywać w kontekście resocjalizacyjnym. Wadliwie przystosowane (upośledzone społecznie) wymagają bowiem modyfikacji zastałych cech systemowych (strukturalnych i funkcjonalnych) oraz cech psychospołecznych ich członków w toku odpowiednio zaprogramowanych oddziaływań resocjalizujących. Powinny być one ukierunkowane głównie na kompetencyjne wzmocnienie systemów rodzinnych w zakresie podstawowych wymiarów ich funkcjonowania wewnętrzne-go (spójności, adaptacyjności, komunikacji wewnętrznej), sprawne poruszanie się członków rodzin w sieci relacji i układów społecznych oraz podejmowanie przez rodzinę efektywnych interakcji z innymi systemami społecznymi.

¹⁶ S. Kawula. *Oblicza marginalizacji i wykluczenia w aktualnej sytuacji społeczno-ekonomicznej Polski, w drodze ku normalizacji życia*. W: Zamojskie Studia i Materiały, Pedagogika, wyd. VIII, zeszyt 2 (22). Zamość, Wyd. WSZiA 2006.

¹⁷ L. Pytka. *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Warszawa, Wyd. APS 2000.

¹⁸ M. Konopczyński. *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich*. Warszawa, PWN 2006a.

Wobec powyższego, pomoc i wsparcie o charakterze resocjalizująco-readaptacyjnym udzielane rodzinom w celu przezwyciężenia przez nie kryzysu złożonego rozumieć należy jako kreowanie nowych jakości strukturalnych i funkcjonalnych systemu rodzinnego oraz równoległe, a w pewnych zakresach łączne oddziaływania podejmowane wobec poszczególnych jej członków¹⁹. Dysfunkcje (patologie) tego najważniejszego środowiska życia człowieka stanowią zazwyczaj główne źródło przejawianych przez niego postaw i zachowań sprzecznych ze społecznie uznawanymi. Nie można zatem skutecznie oddziaływać na jednostkę wykazującą zaburzenia w sferze emocjonalnej i behawioralnej (nieporadną, nieprzystosowaną społecznie, wykolejoną przestępczo czy niepełnosprawną), bez równoległego wyposażania jej rodziny w dyspozycje użyteczne w przeciwdziałaniu kryzysowi oraz wspierania jej w rozwoju.

W działaniu społecznym o charakterze resocjalizująco-readaptacyjnym istotne jest wypracowanie u członków rodziny w kryzysie złożonym poczucia sprawstwa²⁰, czyli przeświadczenia, że posiadają oni wewnętrzne potencjały umożliwiające im wywieranie wpływu na bieg własnego życia oraz dokonywanie zmian niekorzystnych warunków społecznych. Jest to podejście określane mianem *empowerment* i oznaczające dodawanie sił, umacnianie, wzmacnianie kompetencji i możliwości rozwojowych, wyposażanie w uprawnienia. Dzięki działaniom treningowym kształtującym kompetencje życiowe członków rodziny w kryzysie złożonym (m.in. umiejętności komunikacyjne, społeczno-zawodowe czy wychowawcze), jej funkcjonowanie może zostać na tyle ustabilizowane, że stanie się ona systemem w pełni autonomicznym – samodzielnym, samostanowiącym i samorządnym.

Kreowanie wsparcia społecznego o charakterze resocjalizująco-readaptacyjnym na rzecz rodziny w kryzysie złożonym oznacza zatem podejmowanie działań (odpowiednio do potrzeb i możliwości rodziny oraz jej otoczenia społecznego), mających na celu zarówno ponowne doprowadzenie systemu rodzinnego do stanu równowagi, jak też modyfikację zastałych lub/i wykształcenie nowych dyspozycji kierunkowych (aksjologicznych) oraz instrumentalnych (wiedza, sprawności i umiejętności), umożliwiających jej członkom pokryzysową, świadomą i pozytywnie zorientowaną autokreację tożsamości w wymiarze osobowym i systemowym.

W świetle powyższego, rodziny w kryzysie złożonym (zwłaszcza przewlekłym) wymagają komplementarnego zastosowania działań stabilizujących ich systemy (pomoc socjalna, terapia psychologiczna i pedagogiczna, interwencja kryzysowa), wspomagających je w rozwoju oraz resocjalizujących, ukierunkowanych na ich pokryzysową, efektywną adaptację społeczną. W myśl *koncepcji resilience* kreowanie tego rodzaju działań staje się skuteczną płaszczyzną oporu, dzięki której rodziny

¹⁹ B. Józefik. *Strategie rodzinne*. W: B. de Barbaro (red.). *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Kraków, Wyd. UJ 1994.

²⁰ A. Bandura. *Samowzmacnianie: zdolność sprawowania pozytywnej wewnętrznej kontroli nad samym sobą*. W: G.F. Zimbardo, F.L. Ruch. *Psychologia i życie*. Warszawa, PWN 1997.

w kryzysie złożonym mogą uzyskiwać *dojrzałość kompetencyjną* w kontrolowaniu granicznych warunków zmienności, chroniącą je przed ponownym wejściem na ścieżkę kryzysu złożonego. Udział członków rodziny w systematycznie i profesjonalnie prowadzonych treningach kompetencyjnych ukierunkowanych na rozumienie zachodzących w świecie procesów i zjawisk, nawiązywanie konstruktywnych relacji społecznych, osiąganie wysokiego poziomu kompetencji społecznych, opamiętanie sprawności komunikacyjnych oraz skutecznych strategii radzenia sobie z kryzysem, dają im realną szansę na sukcesywne przejmowanie kontroli nad własnym życiem.

W procesie przekształcania systemu rodzinnego (plastycznego i monitorowanego jego kreowania), oprócz klasycznych metod wykorzystywanych w terapii rodzinnej, użyteczne mogą być gry sytuacyjne proponowane przez V. Satir²¹, dające możliwość wypracowania strategii działania wspólnych dla wszystkich członków rodziny, adekwatnych do struktury oraz istoty drążących rodzinę problemów, a także niekonwencjonalne metody twórczej resocjalizacji, w tym Metoda Teatru Resocjalizacyjnego, która stanowić może doskonale narzędzie modelujące funkcjonalny profil rodziny²². Metody (techniki) interakcyjno-komunikacyjne (m.in. psychodrama, socjodrama, analiza transakcyjna, spektakl teatralny) umożliwiają bowiem rzetelne rozpoznanie przyczyn zaburzeń systemu rodzinnego oraz opracowanie adekwatnej odpowiedzi terapeutycznej przywracającej mu równowagę. W treningu opartym na odtwarzaniu paranaturalnych interakcji, metodycznie kontrolowana aktywność podmiotów oddziaływań może być powtarzana, modyfikowana i dopasowywana do pożądanego wzorca. W efekcie tak wypracowanego wzmocnienia kompetencyjnego rodzina uzyskuje zdolność do pokryzysowej autokreacji²³ tożsamości (w wymiarze osobowym i grupowym), zorientowanej na pełną readaptację społeczną i uzyskanie statusu rodziny funkcjonalnej.

Zmiany tożsamościowe systemu rodzinnego dokonują się w toku procesów zachodzących niemal równolegle: *autoidentyfikacji*, czyli pełnej akceptacji nowego, pozytywnego statusu rodziny oraz *autokreacji* oznaczającej świadome, autorskie przekształcanie przez członków rodziny zarówno siebie samych, jak też systemu rodzinnego, zgodnie z wizją własnej wspólnoty w przyszłości. Procesy te prowadzą do destygmatyzacji społecznej i środowiskowej oraz uzyskania statusu rodziny pozbawionej dysfunkcjonalnego piętna. Stąd też *pokryzysową autokreację tożsamości społecznej rodziny* rozumieć należy jako proces świadomego i refleksyjnego kreowania przez jej członków mikrozmiarów biograficznych (osobowych) i monograficznych (systemowych), sukcesywnie i misternie budujących historię rodziny funkcjonującej

²¹ V. Satir. *Terapia rodziny teoria i praktyka*. Gdańsk, GWP 2000.

²² M. Konopczyński. *Metody twórczej resocjalizacji*. Warszawa, PWN 2006.

²³ *Autokreacja* jest procesem głębokiej samoświadomości rozwijanym w toku autorefleksji, świadomie zainicjowanej przez podmiot wchodzący na ścieżkę autorskiego przekształcania siebie zgodnie z wizją siebie samego w przyszłości. Por. J. Pawlak, *Autokreacja. Psychologiczna analiza zjawiska i jego znaczenie dla rozwoju człowieka*. Kraków, Wyd. Ignatianum 2009.

autonomicznie, radzącej sobie z problemami, żyjącej w dobrostanie materialnym, ekonomicznym, emocjonalnym i moralnym.

Kończąc rozważania nad rodziną w kryzysie złożonym, wyrażam nadzieję, iż skłonią one także innych autorów do penetracji wielu obszarów teorii i refleksji naukowej związanych z tym zagadnieniem, do podejmowania wieloaspektowych i wielozakresowych badań empirycznych w zakresie profilaktyki kryzysu indywidualnego i rodzinnego oraz do dalszego poszukiwania możliwości i sposobów metodycznego prowadzenia rodzin tkwiących w długotrwałym kryzysie złożonym, w kierunku uzyskania przez nie autonomii funkcjonalnej oraz zdolności do pokryzysowej autokreacji tożsamości społecznej.

Streszczenie

W artykule prezentowane są rozważania nad możliwościami resocjalizującego, krejąco-rozwojowego prowadzenia rodziny w kryzysie złożonym, w kierunku uzyskania przez nią trwałej zdolności do autoregulacji zasobów wewnętrznych, autoidentyfikacji, a w konsekwencji do pokryzysowej autokreacji tożsamości społecznej. Podkreślana jest przy tym rola wzmocnienia kompetencyjnego (trening cech psychospołecznych liderów rodzinnych) oraz metod (technik) interakcyjno-komunikacyjnych (m.in. metod twórczej resocjalizacji i gier sytuacyjnych) w modelowaniu funkcjonalnego systemu rodzinnego.

Abstract

Family in a compound crisis – resocialization context

In the article considerations on the possibilities to guide a family with a compound crisis in a resocializing, creative and developmental manner to achieving a long-lasting ability to self-regulate their inner resources, self-identification, and, as a result, to a post-crisis self-creation of social identity. At the same time competence enhancement (training of psychosocial traits of the family leaders) and the interaction-communication methods (techniques) (among others, methods of creative resocialization and role playing games) is stressed in modelling of the functional family system.

Bibliografia

- Bandura A. *Samowzmacnianie: zdolność sprawowania pozytywnej wewnętrznej kontroli nad samym sobą*. W: G.F. Zimbardo, F.L. Ruch. *Psychologia i życie*. Warszawa, PWN 1997.
- Brzezińska A. *Dzieci z układu ryzyka*. W: A. Brzezińska, S., Jabłoński M. Marchow (red.). *Ukryte piętno. Zagrożenia rozwoju w okresie dzieciństwa*. Poznań, Wyd. Fundacji Humaniora 2003.
- Cempel C. *Teoria i inżynieria systemów – zasady i zastosowania myślenia systemowego*. Radom, Wyd. Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB 2006.
- Dobrowolski P. *Ubodzy i bezdomni*. Katowice, Wyd. UŚ 1998.
- Górecki M. *Człowiek w kryzysie*. „Pedagogika Społeczna”, nr 1, 2001.
- James R.K., Gilliland B.E. *Strategie interwencji kryzysowej*. Warszawa, PARPA 2009.

- Józefik B. *Strategie rodzinne*. W: B. de Barbaro (red.). *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Kraków, Wyd. UJ 1994.
- Kamiński T. *Ubóstwo – definicje, przyczyny i pomiar zjawiska*. „Roczniki Naukowe Caritas”, rok II, 1998.
- Kawula S. *Oblicza marginalizacji i wykluczenia w aktualnej sytuacji społeczno-ekonomicznej Polski, w drodze ku normalizacji życia*. W: Zamojskie Studia i Materiały, Pedagogika, rok wyd. VIII, zeszyt 2 (22). Zamość, Wyd. WSZiA 2006.
- Kawula S. *Pedagogika społeczna w społeczeństwie ryzyka*. Olsztyn, Epistheme 2004.
- Kmiecik-Baran K. *Bezrobocie czynnikiem marginalizacji i ubóstwa*. Gdańsk, Wyd. UG 2009.
- Konopczyński M. *Metody twórczej resocjalizacji*. Warszawa, Pedagogium 2006.
- Konopczyński M. *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich*. Warszawa, PWN 2006a.
- Lis-Turlejska M. *Psychologiczne konsekwencje traumatycznego stresu – współczesne kierunki badań*. „Nowiny Psychologiczne”, nr 2, 2000.
- Skorowski H. *Wokół współczesnych form ubóstwa*. W: W. Łazewski, H. Skorowski, A. Czarnocki (red.). *Ubóstwo*. Warszawa, Fundacja Pro Caritate 1998.
- Nolan B., Whelan C.T. *Resources, Deprivation, and Poverty*. Oxford, Clarendon Press 1996.
- Pawlak J. *Autokreacja. Psychologiczna analiza zjawiska i jego znaczenie dla rozwoju człowieka*. Kraków, Wyd. Ignatianum 2009.
- Pytko L. *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Warszawa, Wyd. APS 2000.
- Rogers C.R. *Carl Rogers on Personal Power. Inner Strength and Its Revolutionary Impact*. New York, Delacorte Press 1977.
- Satir V. *Terapia rodziny teoria i praktyka*. Gdańsk, GWP 2000.
- Sęk H. (red.). *Společna psychologia kliniczna*. Warszawa, PWN 2004.
- Soszyńska O. *Walka z ubóstwem wykluczeniem społecznym w ramach otwartej metody koordynacji*. „Polityka Społeczna”, nr 10, 2004.
- Ślaga Sz.W. *U podstaw biosystemogenezy*. W: M. Lubański, Sz.W. Ślaga (red.). *W poszukiwaniu prawdy. Pamięci profesora Kazimierza Klósaka*. Warszawa, ATK 1987.
- Ślaga Sz.W. *Życie – ewolucja*. W: M. Heller, M. Lubański, Sz.W. Ślaga (red.). *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki*. Warszawa, ATK 1992.